

Тема 8. Гносеологія як вчення про пізнання.

1. Гносеологія: проблематика і основні концепції. Проблема суб'єкта і об'єкта пізнання.
2. Різноманіття форм знання і пізнавальної діяльності. Чуттєве і раціональне пізнання.
3. Істина як гносеологічна проблема.

1. Гносеологія: проблематика і основні концепції. Проблема суб'єкта і об'єкта пізнання.

Теорія пізнання (гносеологія) – один з основних розділів філософії. У рамках цього розділу досліджується природа людського пізнання, шляхи досягнення істини, її критерії. На відміну від психології, гносеологія досліджує не індивідуальні процеси пізнання, які протікають у психіці, а загальні основи, які дозволяють говорити про пізнавальний процес як про адекватне відображення навколишнього світу. Гносеологія як філософська дисципліна здійснює аналіз процесу пізнання у контексті певних можливостей щодо пари «людина-світ». Вона ставить питання про можливості й межі пізнання, про пізнання реальності, загальні передумови пізнавального процесу, умови достовірності знання, рівні й форми пізнавальної діяльності. Слово «гносеологія» грецького походження і означає «вчення про знання».

Термін «знання» використовується у трьох основних значеннях: 1) обізнаність як щось зробити; 2) будь-яка пізнавально значима інформація; 3) особлива пізнавальна одиниця, гносеологічна форма ставлення до дійсності, яка існує у взаємозв'язку з практичним ставленням до дійсності.

У сучасній філософії прийнято говорити про гносеологію в двох аспектах. По-перше, як про вчення про загальні закономірності й механізми пізнавальної діяльності, про «знання взагалі»; по-друге, як філософський напрямок, який розглядає наукове пізнання в системі його специфічних характеристик. У другому випадку часто використовується термін «епістемологія».

Пізнання – це складний, суперечливий процес постійного відтворення у свідомості ідеальних образів, суті речей, процесів і явищ, включаючи людину і життя суспільства. Пізнання розглядається не як просте, безпосереднє, дзеркальне відображення дійсності й її законів у свідомості людини, а як

творчий, нескінченний, суперечливий і складний процес розширення наших знань про світ, як рух думки від незнання до знання. Складність і суперечливість процесу пізнання відображає складність і суперечливість світу, який всередині нас і навколо нас. Світ знаходиться в процесі безперервних змін, розвитку, оновлення, тому і наші знання про світ не можуть бути постійними, вони вимагають постійного критичного перегляду, розширення та вдосконалення. Таким чином, процес пізнання – це процес безперервного збільшення знань про відомі сторони дійсності і формування знань про ті сторони дійсності, які потрапили в поле нашої свідомості нещодавно.

Питання про об'єкт пізнання в філософії є дискусійним. Низка авторів вважає, що об'єкт пізнання – весь світ як ціле. Інші вважають, що об'єкт пізнання – це та частина матеріального світу, яка знаходиться в безпосередній практичній взаємодії з об'єктом пізнання. Об'єкт не слід ототожнювати зі світом в цілому. Існування об'єктивної реальності не залежить від суб'єкта, але від нього залежить включення частини об'єктивної реальності в пізнавальну і практичну діяльність. Можна сказати, що об'єкт пізнання – це та частина матеріального і духовного світу, на яку спрямована пізнавальна і перетворююча діяльність суб'єкта. Слід підкреслити, що об'єктом пізнання є не просто частина об'єктивної реальності, яка стикається з людиною (людством), а та частина, що розвивається, змінюється під впливом своїх закономірностей і людини. Об'єктом пізнання є не тільки об'єктивний світ, але й наше ставлення до нього, і навіть наші знання про нього.

Суб'єктом пізнання у найширшому сенсі слова є суспільство. У вузькому сенсі – суб'єктом пізнання може бути і соціальна група, і навіть особистість. Однак, людина може бути суб'єктом пізнання лише настільки, наскільки вона включена в соціальну діяльність і опанувала тими ризалитами пізнання і пізнавальним інструментарієм, який виробило людство. Одночасно не слід применшувати роль особистості в пізнанні. Суспільство здійснює процес пізнання через окремих людей, які володіють світом культури – засобами предметно-практичної діяльності і мови, нормами моралі і здатністю давати естетичні оцінки.

Об'єкт і суб'єкт пізнання утворюють систему. Вони не існують одне без одного. Пізнання – це процес взаємодії об'єкта і суб'єкта. Мету взаємодії задає

суб'єкт, від його пізнавальної активності залежить постановка цілей, інтенсивність процесу і результат пізнання. Метою процесу пізнання є адекватне осягнення об'єктивної реальності, а також адекватне самопізнання. Пізнавальне ставлення включає в себе три елементи: суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання і зміст пізнання, тобто знання.

Від початку свого виникнення філософія прагнула не тільки проникнути в таємниці світобудови, а й в таємниці процесу пізнання. Питання про те, чи може об'єктивна реальність бути адекватно відображена у свідомості людини, а якщо може, то яким чином, завжди цікавив людини. Спроби дати відповідь на питання про принципову можливість пізнання призвели до формування трьох основних напрямків в гносеології: оптимізму, скептицизму і агностицизму.

Оптимізм в теорії пізнання – це сукупність гносеологічних вчень, представники яких визнають принципову можливість пізнання світу. Більшість спеціалістів з проблем пізнання дотримуються оптимістичної позиції.

Агностицизм – це філософське вчення, представники якого заперечують (повністю або частково) принципову можливість пізнання об'єктивного світу, виявлення його закономірностей і збагнення істини. Термін «агностицизм» вперше використав англійський натураліст Г. Гекслі в XIX столітті, хоча ідеї цього філософського напрямку формуються ще за часів античності.

Прикладом агностичістського підходу до дійсності можуть бути вчення Д. Берклі, Д. Юма, І. Канта. Д. Берклі та Д. Юм продовжили думку Р. Декарта про те, що основні розумні ідеї закладені в душі людини Богом. Вони стверджували, що єдиним джерелом знання є відчуття, а розум лише аналізує і систематизує їх, а раз так, то неможливо дізнатися, чи існує щось за межами відчуттів. Тому логічно припустити, що матерії взагалі немає, і ми нічого не можемо пізнати за межами відчуттів. І. Кант визнавав існування речей за межами свідомості й їх вплив на людину, цей вплив є джерелом відчуттів. І. Кант вважав, що ми можемо отримувати знання про зовнішню сторону речей, про явища, а внутрішня сторона речей («річ в собі») недоступна нашому розуму.

Однак, було б помилкою вважати, що агностицизм заперечує сам факт існування пізнання. Мова йде не про саме пізнання, а про його реальні

можливості, про те, що ці можливості представляють по відношенню до об'єктивної реальності. Живучість агностицизму визначається тим, що він зміг розкрити реальні труднощі й протиріччя процесу пізнання, які й до цього дня не отримали дозволу. Разом з тим, саме рішуче спростування агностицизму дає чуттєво-предметна діяльність людей.

Скептицизм не заперечує ідеї пізнаваності світу, а висловлює сумнів в достовірності отриманих знань. Символічно, що скептицизм набуває поширення в переломні моменти розвитку суспільства, коли погляди, які довгий час вважалися істинними, виявилися помилковими. Як результат – зміна світоглядних парадигм, перегляд життєвих цінностей. Прикладом скептицизму може бути критичний раціоналізм. Его засновник – англійський філософ XX століття К. Поппер. Він стверджував, що наука не є системою достовірних або принципово переконливих ідей. Учені більшу частину свого робочого часу присвячують спростуванню своїх власних ідей або ідей своїх колег.

З одного боку скептицизм грає негативну роль, оскільки принижує пізнавальні можливості людини. З іншого боку – людина, яка не ставить під сумнів отримане знання, не може бути творчою особистістю і ризикує опинитися на позиціях догматизму.

2. Різноманіття форм знання і пізнавальної діяльності. Чуттєве і раціональне пізнання.

Людина пізнає світ, оволодіває ним різними способами. Процес пізнання і знання, які формуються у неї, все більшою мірою диференціюється і втілюється в різних формах.

Пізнання як форма духовної діяльності існує в суспільстві з моменту його виникнення. На кожному етапі розвитку суспільства процес пізнання здійснюється в різноманітних формах, які людство виробило в ході своєї історії. Пізнання не може бути зведене до певної форми, навіть такої важливої, як наукове пізнання. Тому проблеми гносеології не зводяться лише до проблем наукового пізнання.

Найдавнішою формою пізнання було буденно-практичне пізнання, воно формувало найпростіші знання про природу, а також про самих людей, умови їх життя, спілкування, соціальні зв'язки. Основою цієї форми пізнання був

досвід повсякденного життя і практики людей. Отримані на цій основі знання носять хаотичний, несистемний характер, виступають простим набором відомостей, правил, стереотипів. Сфера буденного знання величезна: вона включає в себе здоровий глузд, вірування, прикмети, традиційні узагальнення інтуїтивні переконання, передчуття, традиції, звичаї.

Так само до історично перших форм пізнання відноситься ігрове пізнання. У ході гри індивід набуває великого обсягу нових знань, вбирає в себе багатство культури через участь в різноманітних іграх: ділових, спортивних, через спостереження за акторською грою.

Сьогодні спеціальні ігрові моделі та методики широко використовується в декількох науках. Декілька сучасних впливових філософських напрямів вважають гру самостійною галуззю культури. Наприклад, нідерландський культуролог Й. Хьойзінга вважав гру загальним способом становлення культури, основою людської взаємодії в будь-яку епоху.

На початкових етапах людської історії важливу роль відігравало міфологічне пізнання. Його специфіка в переплетенні реальності та фантазії в художньому образі, який відображає дійсність. Міфологічне пізнання формує певні знання про природу, космос, про людей і умови їх буття, формах їх взаємодії. Пояснення природних і соціальних явищ, а також світу в цілому, зводиться до розповідей про їхнє походження та творення. Міфологічне мислення – це своєрідний спосіб моделювання світу, який дозволяє фіксувати і передавати досвід поколінь. Зрештою, саме міфологічна картина світу поклала початок культурі.

Міфологія поклала початок художнього пізнання, яке надалі отримало найбільш повне втілення в мистецтві. Мистецтво містить досить потужний гносеологічний потенціал, хоча воно, як правило, не вирішує специфічні пізнавальні завдання. Твір мистецтва тою чи іншою мірою стримає знання про історичні події, звичаї людей, побут, специфіку певного часу. Видатні художники намагаються показати специфіку людської душі.

До найдавніших форм пізнання, які генетично походять від міфу, відносяться релігійне пізнання і філософське пізнання. Про філософському пізнанні йшлося у вступі до курсу філософії. Специфіка релігійного пізнання полягає в некритичному, емоційному відношенні до надприродних сил, які панують над земними силами, людиною і суспільством. Релігійне знання, безумовно, теж

відображає світ. Релігійні тексти (Біблія, Коран, Рігведа тощо) входять до золоті скарбниці людства. Але релігія не дає систематичного, і тим паче, теоретичного знання. Вона не виконує функції виробництва об'єктивного знання, яке носить загальний, цілісний, структурований і доказовий характер. На відміну від звичайного, міфологічного та релігійного пізнання, наукове пізнання носить суто раціональний і доказовий характер. Але про специфіку наукового пізнання мова йтиме в наступній темі.

У наш час популярна концепція особистісного знання англійського вченого і філософа М. Полані. Ця концепція виходить з того, що пізнання – це активне осягнення пізнаваних речей, яке вимагає особливого мистецтва і інструментарію. Оскільки науку роблять люди, то знання не може бути деперсоніфікованим. А це означає, що людей, які виробляють знання, не можна відокремлювати від виробленого ними знання, замінювати іншими людьми. М. Полані вважав, що в відображеному особистісному знанні не тільки пізнається дійсність, а й особистість, що пізнає суб'єкт пізнання. Зацікавленість особистості в знаннях, особистий підхід до їх трактування, власне осмислення його і планування перспектив дослідження, роблять знання продуктом особистісним. Особистісне знання не тільки відображає зафіксовані факти, але й переживання індивіда. Особистість живе в цьому знанні, а не просто констатує його існування. М. Полані розрізняв явне і неявне знання. Явне знання представлено в поняттях, судженнях і висновках як формах раціонального мислення; неявне знання не піддається рефлексії і раціоналізації, воно не артикульовано в мові й втілено в тілесних навичках, схемах сприйняття, практичній майстерності. Воно не може бути викладене в тексті, а передається «з рук в руки» при особистому контакті.

Інтуїтивне пізнання – це особлива, позалогічна форма пізнання, яка дає пізнавальному процесу поштовх і імпульс, а також напрямок руху. Більш детально про нього мовиться нижче.

Розрізняють два ступені (рівня) єдиного процесу пізнання: чуттєве і раціональне пізнання.

Чуттєве пізнання є безпосереднім відображенням у свідомості людини зовнішніх властивостей предметів об'єктивного світу в процесі роботи слухового, смакового, зорового й інших аналізаторів нервової системи. Основними формами чуттєвого пізнання є відчуття, сприйняття, уявлення.

Відчуття – це відображення в свідомості людини певних сторін, якостей предметів, які безпосередньо впливають на органи чуття. Відчуття людини відображають реальний світ, різноманітність властивостей предметів. Відчуття суб'єктивні за своєю формою (існують тільки в нашій свідомості), але об'єктивні за своїм змістом, так як відображають об'єктивну реальність. Людина відображає не окремі сторони предметів, а весь предмет у цілому. Усі властивості предмета, що надані нам у відчуттях, об'єднані в єдине ціле. Він сприймається і осмислюється як ціле.

Сприйняття – це цілісний чуттєво-конкретний образ предмета, безпосередньо даний у живому спогляданні всіх його сторін. Сприйняття постає як структурований образ, що складається з комплексу відчуттів. Його не можна розглядати як чисту копію того, що нас оточує. На сприйняття впливає життєвий досвід та інтелект.

Відчуття і сприйняття становлять джерело наших знань про дійсність. На їх основі формуються **уявлення**. Уявлення існують як чуттєвий образ предмета, який впливав на органи чуття в минулому, але не сприймається зараз. Уявлення поділяються на образи пам'яті та образи уяви. *Пам'ять* – це форма пізнавальної діяльності, спрямована на запом'ятання, збереження, відтворення, переробку інформації, що надходить у мозок. Вона виступає потужним акумулятором духовної діяльності людини. *Уява* – це розумові образи і ситуації, які безпосередньо не сприймалися чуттєво.

Далі пізнання переходить на наступний рівень – **раціональний**. Раціональне пізнання найбільш повно і адекватно відображене в мисленні.

Мислення – це активний процес узагальненого і опосередкованого відображення дійсності, який забезпечує виявлення на основі чуттєвих даних закономірних зв'язків цієї дійсності та вираження їх в системі понять. Традиційно виділяють два рівня мислення – здоровий глузд і розум. Здоровий глузд – це початковий рівень мислення, який здійснюється в рамках незмінною, заданої схеми, шаблону. Розум виступає як здатність послідовно і коректно формулювати свою думку, систематизувати і класифікувати факти. Він найбільш яскраво проявляється в побутовому, повсякденному мисленні. Логіка розуму – формальна логіка, вона визначає структуру висловлювань і міркувань. Розум – це вищий рівень раціонального пізнання, якій властиві творче оперування абстракціями і рефлексія, спрямованість на усвідомлення

власних форм, самопізнання. Розум формулює знання в єдності його змісту і форми. Основними формами мислення (раціонального пізнання) є логічні форми: поняття, судження, умовивід.

Поняття – це форма мислення, в якій відображається клас предметів в сукупності істотних ознак і явищ. Поняття – думка про предмет. Подання мають вже вищі тварини, а понятійне мислення притаманне тільки людині.

Судження – це твердження або заперечення певної ознаки предмету або явища, в яких виражається зв'язок між поняттями. Судження можуть бути справжніми і помилковими. Судження – це форма мислення, в рамках якої з першоджерела, з одного або декількох суджень, виводиться нове знання, також у вигляді суджень. Приклад висновку: «Усі люди смертні. Сократ – людина. Сократ смертний». Висновки можуть бути дедуктивними (думка рухається від загального до конкретного), індуктивними (думка рухається від часткового до загального) і висновки за аналогією (про належність предмета або явища певної ознаки робиться на основі схожості предмета або явища в інших властивостях).

Протягом кількох століть йшла боротьба між емпіриками, які вважали єдиною адекватною формою відображення дійсності чуттєве пізнання, і раціоналістами, які переоцінювали роль розуму і недооцінювали почуття. Подолати однобокість раціоналізму й емпіризму допомагає визнання органічної єдності цих рівнів пізнання. Освоєння світу передбачає зв'язок чуттєвого і раціонального пізнання.

Основним способом засвоєння світу людиною і суспільством є практична діяльність. Практика – це чуттєво-предметна діяльність, у ході якої людина перетворює світ у відповідності зі своїми цілями. Практика виступає як колективна діяльність, оскільки в її ході людина взаємодіє з іншими особами як безпосередньо (виробничий процес), так й опосередковано (використовуючи досвід, накопичений людством). Практика виконує в процесі пізнання декілька функцій:

- практика – це кінцева (стратегічна) мета пізнання, оскільки знання отримують для того, щоб їх використовувати на практиці;
- практика – це основа пізнання, вона породжує пізнавальні ситуації, обумовлює завдання і цілі пізнавальної діяльності;

- практика – це засіб пізнання, оскільки в її ході людина здійснює дослідницьку діяльність;

- практика – це спосіб перевірки отриманого результату пізнавальної діяльності, тобто вона виступає критерієм істини, але слід пам'ятати, що вона не єдиний і не абсолютний критерій істини.

В історії пізнання поняття «інтуїція» вкладався різний зміст. Під інтуїцією розуміли форму безпосереднього інтелектуального знання. Наприклад, Платон стверджував, що ідеї (прообрази ідей чуттєвого світу) – це вид безпосереднього знання, до якого призвела тривала розумова підготовка. Починаючи з античності інтуїція протиставлялась не тільки чуттєвому пізнанні, а й логічному мисленню.

Позитивне значення інтуїції в тому, що через цю категорію намагаються пізнати безпосередність у пізнанні, яке виступає як єдність чуттєвого і раціонального пізнання, але не спирається на логічний доказ. Процес художнього і навіть наукового пізнання не завжди піддається логічному поясненню, і не завжди є доказовим. Спробуємо визначити інтуїцію як своєрідний тип мислення, коли окремі ланки логічного пізнання послідовно проносяться в свідомості з такою швидкістю, що його результат сприймається як безпосередній. Інтуїція виступає як осягнення істини шляхом безпосереднього проникнення в суть явища, яке не може бути описано як логічний ланцюжок. Дозволимо собі зауважити, що інтуїтивне пізнання не може здійснитися раптово. Наприклад, інтуїція льотчика чомусь не проявляється у людини, яка ніколи не сиділа за штурвалом літака, інтуїції хірурга не буває у людини, яка не вчилася цій спеціальності. Сьогодні існує декілька підходів до аналізу інтуїтивного процесу. На їх основі схематично можна виділити такі етапи інтуїтивного процесу;

- 1) накопичення і неусвідомлений розподіл образів у пам'яті;
- 2) несвідома переробка укладеної в пам'яті інформації;
- 3) чітке розуміння пізнавальної задачі;
- 4) несподіваний для даної людини прихід рішення.

Іноді виділяють різні види інтуїції в залежності від видів діяльності. Наприклад, наукова інтуїція, педагогічна інтуїція, лікарська інтуїція, художня інтуїція, буденна інтуїція і т.д.

До передумов прояву інтуїції можна віднести наступне:

- 1) ступінь підготовки суб'єкта, обсяг професійного або життєвого досвіду;
- 2) особливості проблеми, пошукової (пізнавальної) ситуації;
- 3) напружені зусилля вирішити проблему;
- 4) поява «підказки», образу, асоціації, спускового механізму для вирішення проблеми (наприклад, яблуко для Ньютона).

3. Істина як гносеологічна проблема.

Істина – це адекватне відображення в свідомості суб'єкта об'єктивної реальності, іншими словами, це відповідність знань про реальність самому суб'єкту. Це підсумок процесу пізнавальної діяльності. Істина втілюється в осмислених судженнях, які поєднані в теорію. Будь-яка наукова теорія підлягає розвитку, й іноді заміни інший, більш адекватно відображає свій предмет. У цьому сенсі, істина – підсумок і одночасно передумова подальшого розвитку знання.

Істина є найважливішою гносеологічною проблемою. Це обумовлено тим, що складний і суперечливий процес пізнання вимагає оцінки отриманого знання з точки зору його адекватності або неадекватності об'єкту. Істина і хибність – головні характеристики відносин пізнавального образу до об'єкта пізнання. Сучасна теорія пізнання розглядає питання про істинність знання і його критерії як складну проблему, яка не має однозначного вирішення.

Традиційно істині надається кілька характеристик, які ми розглянемо. Іноді їх називають формами істини.

Об'єктивна істина – це такий зміст знання, яке не залежить ні від людини, ні від людства. У наших знаннях завжди присутній елемент суб'єктивності, тобто спостерігається залежність знання від особистості або від групи, до якої належить людина. Тому необхідно вміти виділяти в наших знаннях те, що не залежить від суб'єктивного фактора.

Починаючи від Гегеля, істину розглядають як складний, внутрішньо суперечливий процес постійного подолання помилки. Процес пізнання – це рух від знань невизначених, неточних до знань більш досконалих. Тому введене поняття відносної істини. **Відносна істина** – це знання про об'єкт, яке за даних умов характеризується неповнотою. Це знання хоча і вірне, але часткове, приблизне, обмежене історичними умовами місця і часу. Але разом

з тим, не можна абсолютизувати відносність істини, оскільки це шлях до релятивізму.

Також виділяють **конкретну істину**, абстрактної істини немає. Конкретність істини означає, що вона пов'язана з умовами, в яких знаходиться об'єкт пізнання, відображає чітко позначені сторони об'єкта. Оскільки істина відображається в логічних формах (судженнях, умовиводах), то слід говорити про конкретності суджень і висновків.

Абсолютна істина – це повний, безумовний, вичерпний збіг образу з об'єктом; таке знання, яке за даних умов не може бути спростовано. Іншими словами, об'єктивна істина в повному і завершеному вигляді є абсолютною істиною. В окремому випадку, коли істина не залежить від умов часу, її називають вічною. Але, як показує практика, абсолютна і вічна істини – недосяжний гносеологічний ідеал.

Відносна і абсолютна істина утворюють нерозривну єдність. Відносні істини розвиваються, прагнучи наблизитися до абсолютної істини як до своєї межі й ідеалу. Взаємозв'язок між абсолютною і відотною істиною можна розглянути на прикладі розвитку уявлень про атом. Колись вчені вважали, що атоми існують реально і представляють щось на зразок неподільних твердих кульок. Навіть у цьому поданні містився елемент абсолютної істини, в стверженні «Атоми існують». Увесь подальший розвиток фізики і хімії не спростував це твердження, хоча в стародавніх уявленнях про атом маса помилок. Другий етап розвитку уявлень про атом – модель Томсона, згідно з якою атом складається з позитивно заряджених частинок і негативно заряджених електронів. Третій етап розвитку уявлень про атом – модель Резерфорда-Бора, згідно з якою атом складається з ядра і електронів, що обертаються навколо них. І в цій моделі є елементи абсолютної істини. Сучасна модель атома заснована на корпускулярно-хвильових уявленнях і вченні про електронні хмари. Ця картина розглядається як більш повне наближення до абсолютної істини. Але немає сумнівів, що і ця картина атома буде змінюватися, і в ній будуть виявлені нові істини й омани.

Серед властивостей істини виділяють також логічну несуперечливість, простота, краса, евристичність (здатність знання до саморозширення), когерентність (узгодженість істини з фундаментальними ідеями), антикон'юнктурність. Деякі з цих властивостей (когерентність,

антикон'юнктурність) можна розглядати як елементи сукупного критерію істини.

Цікавим є питання про співвідношення істини і правди. Істина – поняття гносеологічне, хоча не слід заперечувати онтологічний аспект буттєвості істини – істина є. Правда – поняття етичне. Правда – це судження, яке ґрунтується на нормах моралі, виходить з співвіднесення вчинку, явища існуючим моральним нормам і цінностям.

У протиріччі з поняттям істини є поняття помилки. Помилка – це помилкове знання, яке суб'єкт сумлінно сприймає за дійсне. Помилка виникає в деяких гносеологічних ситуаціях – складність або мала доступність об'єкта пізнання, недостатні можливості суб'єкта пізнання для отримання адекватного знання, некритичність в сприйнятті знання і дійсності, сліпа довіра авторитетам і стереотипам. Антиподом істини і правди є хибність. Хибність – це навмисне спотворення дійсності в судженні, тобто навмисне введення в оману інших учасників пізнавальної діяльності. Помилка та хибність виступають не тільки як гносеологічні та логічні категорії, але й етичні.

У сучасній філософії існує декілька концепцій істини.

Класична концепція ще називається кореспондентською (від лат. *Respondeo* – відповідати, відповідати). Її витоки сягають до філософії Платона і Аристотеля. У вітчизняній традиції ця теорія істини отримала найбільше визнання. Істина розглядається як знання, яке адекватно об'єкту пізнання. Сам суб'єкт пізнання стає гарантом цієї адекватності. Прихильники цієї концепції намагаються надати знанню стійкості й рівноваги. Однак, суб'єкт пізнання завжди виходить зі своїх цілей. У пізнавальній меті відбивається інтереси суб'єкта пізнання. Інші в суб'єкті пізнання не влучають у сферу його пізнавальних інтересів.

Прагматична концепція істини сформувалася в американській філософії прагматизму кінця XIX – початку XX століття. Істина розглядається як такий результат пізнання, який може приносити конкретну користь конкретному індивіду. Ця концепція підкреслює інструментальний характер знань, тобто їх здатність приносити користь. Але проблема в тому, що людина не завжди може оцінити ступінь цієї користі. Буває, що випадково отримане вдале рішення змушує людину відмовитися від подальших пошуків і розуміється як єдино можливе. Для звичайного, особистісного знання такий підхід може бути

виправданий, але воно не застосується до знання наукового, хоча б тому, що корисність наукового знання не завжди носить утилітарний характер. Таким чином, прагматична концепція істини не може носити універсальний характер. Концепція конвенціоналізму (від слова «конвенція» – договір) отримує визначеність у вченні французького математика і філософа Анрі Пуанкаре. А. Пуанкаре стверджував, що теоретичне наукове знання завжди є результатом домовленості між вченими. Дійсно, наукове пізнання носить колективний характер. Будь-яке знання приймається після критики й обговорення і ґрунтується на основі правил, які встановлює наукове співтовариство. Критерієм істини тут вважається думка більшості або визнання з боку авторитету. Для деяких пізнавальних ситуацій такий підхід є виправданим.

Концепція когерентності (від лат. *Coherennia* – внутрішній зв'язок, узгодження) сходить до І. Канта. Він вказував на важливість узгодження чуттєвих даних з абстрактними конструкціями розуму. Знання, де є таке узгодження, може претендувати на істинність.

Питання про те, як відрізнити істину від хибності й оману, є важливим для гносеології і основним питанням про критерії істини.

В історії філософії і науки сформувалися різні позиції стосовно цього питання. Деяких з них ми торкалися, коли мова йшла про концепції і критерії істини. Р. Декарт критерієм істини вважав ясність і виразність знань. Л. Фейєрбах вважав таким критерієм чуттєві дані. Однак, ясність поняття суб'єктивне, а почуття може обманювати. Як критерій істини висувалися загальозначимість (прагматизм), узгодженість (конвенціоналізм), те, що є предметом спільної віри (релігійна концепція), відповідність думки авторитету. Кожен із зазначених критеріїв містить раціональні ланки. Однак, кожен з них, взятий окремо, може вести до омани.

У вітчизняній філософії під впливом марксистського діалектичного матеріалізму як критерій істини розглядалася практика. Під практикою розумілася предметно-практична діяльність з перетворення світу. Марксистська філософія абсолютизувала роль практики як критерію істини. Проблема практики як критерію істини полягає в тому, що вона визначена і невизначена, абсолютна і відносна. Абсолютна тому, що тільки практика може у всій повноті довести істинність будь-якого теоретичного положення;

відносна оскільки сама практика розвивається, вдосконалюється, наповнюється новим змістом і тому не може кожного даного моменту доводити певні висновки, які отримані в ході процесу пізнання. До того ж, не будь-яке знання може бути перевірене на практиці. Деякі результати пізнання не можуть бути перевірені на практиці оскільки для цього не існує засобів (технічних і матеріально-фінансових), або навіть немає самих сфер діяльності. Наприклад, низка положень теорії відносності не може бути перевірена практично. У практиці закріплюються результати процесу пізнання, вона вдосконалюється з певним запізненням до процесу отримання знання.

Пізнання в своїх результатах випереджає практичну діяльність, тому практика в реальному часі не може бути мірилом достовірності знання, її необхідно підлаштовувати під нове знання, а іноді й радикально перебудовувати. Особливу проблему для практики як критерію істини становить знання високого ступеня абстрактності. Наприклад, знання з областей вищої математики, логіки, мовознавства, моральні або політичні переконання. Такі знання можуть бути визнані істиною на основі інших критеріїв. Тут можуть діяти норми несуперечності, принципи вичленовування з попереднього знання і навіть суб'єктивні установки.

Таким чином, не слід розглядати практику як єдиний критерій істини. Ці критерії необхідно брати в комплексі.

Семінарське заняття №8

1. Гносеологія: проблематика і основні концепції. Проблема суб'єкта і об'єкта пізнання.
2. Різноманіття форм знання і пізнавальної діяльності. Чуттєве і раціональне пізнання.
3. Істина як гносеологічна проблема.

Питання для обговорення та самоконтролю (надайте невеликі відповіді на ці питання, на сторінку на кожне питання).

1. Розкрийте співвідношення різних рівней пізнання.
2. Чи можливий єдиний критерій істини?
3. Яку роль у процесі пізнання відіграє творчість?
4. Чому процес пізнання адекватний тільки тоді, коли він носить системний характер?

Література:

1. Максюта, М. Є.. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. - 4-те вид., стер. - К. : Урожай, 2017. - 470 с
2. Кисляков Володимир Павлович. Філософія : навч. посіб. Издательство: НУК. Миколаїв, 2016
3. Попов, М.В. Філософія: підруч. для студ. навч. закл. III-IV рівнів акредитації / М. В. Попов. - К. : Медицина, 2018. - 343 с.
4. Філософія (філософія, релігієзнавство, логіка, етика і естетика): підручник ; . - Х. : ХУПС, 2017. - 410 с.
5. Єдинак, С. В.. Філософія: Онтологія. Теорія пізнання. Логіка. Етика:. - Суми : Видавництво СумДУ, 2007. - 92 с.
6. Бабосов, Е. М.. Философские проблемы бытия, познания, веры и культуры. - Минск : РИВШ, 2010. - 358 с.